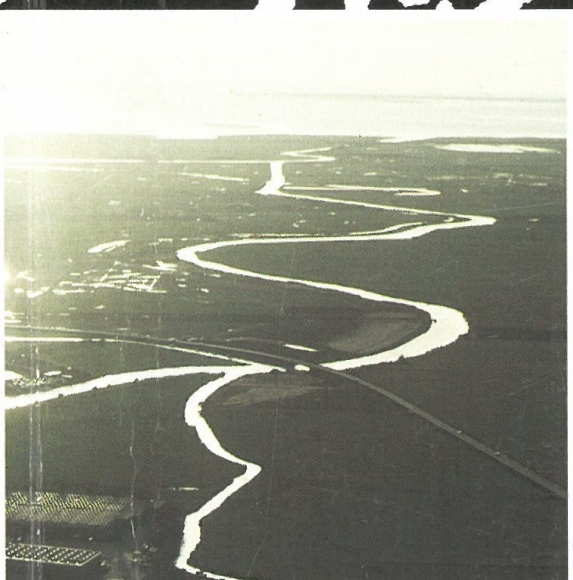

By, marsk og geest

By, marsk og geest 13

Kulturhistorisk årbog for Ribe-egnen

Udgivet af Ribe Byhistoriske Arkiv & Den antikvariske Samling i Ribe

Forlaget Liljebjerget

2001

Redaktion: Jakob Kieffer-Olsen (ansv.),
Susanne Benthien, Claus Feveile,
Lars Hammer, Søren Mulvad og
Lilian Skønager

Lay-out: Lars Hammer

Tryk: Winds Bogtrykkeri A/S, Haderslev

© : 2001 Forlaget Liljebjerget

Liljebjerget er navnet på Den anti-
kvariske Samling i Ribe's forlag.
Det blev oprettet i 1997 til minde
om og med testamentariske midler
fra Ellen og Christian Almhede.

Forlagets navn rækker tilbage til
Anders Sørensen Vedel. Han udgav
i årene 1591-92 otte bøger, der var
"Prettet paa Liliebierget udi Ribe".
Om disse bogudgivelser og trykke-
riet se "By, marsk og geest 10" 1998.

ISBN 87-89827-32-5

ISSN 0905-5649

Bindets baggrundsillustration: Videnskabernes Selskabs Kort, 1804. Se artiklen s. 37

Illustrationer på forsiden, se s. 92

Illustrationer på bagsiden, se s. 23, 35, 39 og 57

Indhold

Claus Feveile	
Okholm	
– en plads med håndværksspor og grubehuse fra 8.-9. århundrede	5
<i>Okholm</i>	
– <i>ein Platz mit Spuren von Handwerk und Grubenhäusern aus dem 8. und</i>	
<i>9. Jahrhundert</i>	31
Torben Melander	
Flere ”gemmer” fra markedspladsen	33
<i>More gemstones from the marketplace</i>	36
Bjørn Westerbeek Dahl	
”Det smukkeste af alle geographiske Carter”	
– Videnskabernes Selskabs kortlægninger i Ribe og omegn	37
” <i>Die schönste von allen geografischen Karten</i> ”	
– <i>das Kartographieren der Wissenschaftlichen Gesellschaft von Ribe und Umgebung</i>	50
Erik Bjerre Fisker	
Hans Henrik Engqvists Ribearchiv	51
<i>Hans Henrik Engquists Ribearchiv</i>	61
Ove Kann	
Ribe Å	
– dens historie og betydning for Ribe by og omegn	62
<i>Ribe River</i>	
– <i>its history and influence on Ribe and surrounding</i>	94
Ribe Museumslaug	95

”Det smukkeste af alle geographiske Carter”

– Videnskabernes Selskabs kortlægninger i Ribe og omegn

Af Bjørn Westerbeek Dahl

Som baggrundillustration for omslaget til ”By, marsk og geest” ses et udsnit af Videnskabernes Selskabs kort over området omkring Ribe, der blev udgivet i 1811. Det var en del af den samlede kortlægning af Danmark, som Selskabet gennemførte med kongelig understøttelse i årene 1762-1806 efter fransk forbillede. Opgaven var kompliceret og indebar et samarbejde mellem et stort antal faglige specialister, der her ydede deres ypperste. Hvorledes arbejdet blev grebet an, skal her anskues med udgangspunkt i Ribe-området.

I 1842 udgav Videnskabernes Selskab et stort kort med titlen ”Kongeriget Danmark med Hertugdømmet Slesvig”. Det var den definitive afslutning på en grundlæggende opmåling af det danske rige, og kortet sammenfattede de i alt 20 specialkort over landet, som selskabet havde udarbejdet mellem 1762 og 1806. Heraf har en lettere abstraktion af det sydvestjyske blad siden 1997 været benyttet som baggrundstæppe for illustrationerne på omslaget af ”By, marsk og geest” i en udformning ved Lars Hammer. Originalkortet bærer den noget omstændelige titel ”En Deel af Koldinghuus og Riberhuus Amter udi Jylland samt af Haderslewhuus Amt udi Hertugdømmet Schleswig” og udsendtes ved årsskiftet 1811/1812.

Kender mange således kortet, kender færre nok dets baggrund og det vidtløftige arbejde, der var dets forudsætninger. De mange involverede matematikere, astronomer, landmålere, korttegnere, kobberstikkere og trykkere ydede deres bedste, og resultatet er et fint udtryk for datidens praktisk orienterede videnskab.

Videnskabernes Selskab blev grundlagt i 1742 for at fremme historie, filosofi, naturvidenskab og matematik, hvilket i første del af Selskabets historie ytrede sig i igangsættelsen af flere praktisk betonedede opgaver, bl. a. udgivelsen af en ordbog over det danske sprog (1793-1907) og afrapportering af meteorologiske fænomener i Danmark (1820-1874).

Alligevel var det lidt af en tilfældighed, at det netop blev Videnskabernes Selskab, der kom til at forestå det enorme arbejde, det var at få landet opmålt: Den 18. januar 1757 henvendte en ung stu-

dent, Peter de Koefoed, sig til Frederik den 5. for at få støtte til at udgive ”Special-Land-Korte over alle Dannemarcks Provincer...”. Danske Kancelli fik overladt sagen og lod Videnskabernes Selskab vurdere henvendelsen, der blev anbefalet, og den 7. marts samme år fik Koefoed bestalling på at udfærdige landkort over Danmark¹.

Grundlaget for Koefoeds arbejde skulle være en kortlægning baseret på de bedste opmålingsmetoder og gennemført med nøjagtige instrumenter. Koefoed arbejdede i de følgende år i Nordsjælland, men han døde så pludseligt midt i sit opmålingsarbejde i 1760, blot 32 år gammel.

Koefoeds ansøgning viste behovet for at få en tidssvarende kortlægning af Danmark, for der eksisterede ikke ét trykt Danmarkskort, der blot nogenlunde kunne leve op til samtidens behov. Selvom der naturligvis fandtes en række håndtegnede kort over dele af landet af en vis betydning, det gjaldt særligt omkring garnisons- og fæstningsbyerne, kunne disse ikke afhjælpe behovet for nøjagtigt opmålte, ensartede og landsdækkende topografiske kort.

I 1760 begyndte Selskabet selv udgivelsen af landkort, om end i det lille format, idet Selskabet udsendte første årgang af ”Dansk Historisk Almanak”, redigeret af historikeren Jakob Langebek. Den indeholdt en række astronomiske og kalendermæssige oplysninger, en historisk årstalsliste – og hvert år tillige et lille landkort over en del af Danmark. Efterhånden kom almanakkens kort til at dække hele landet.

Af interesse for Ribeområdet er særligt almanakkortet fra 1764. Det omfatter Ribe Stift og er

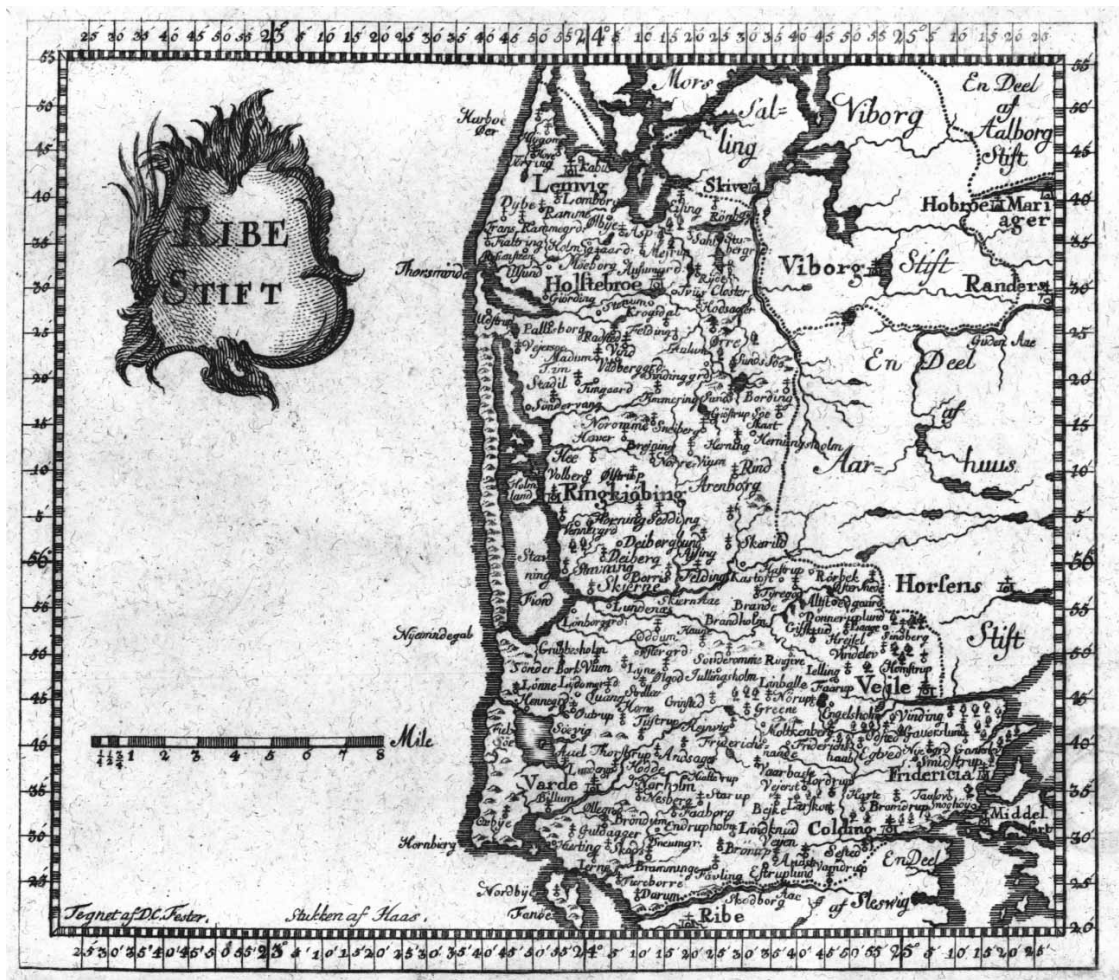

Fig. 1. D. C. Festers kort over Ribe Stift fra Dansk Historisk Almanak 1764. Original: 13,1 x 11,5 cm (Det Kongelige Bibliotekets Kortsamling).

D. C. Festers Karte über Ribe Stift aus "Dansk Historisk Almanak" 1764. Original: 13,1 x 11,5 Zentimeter.

tegnat af Diderich Christian Fester. Han var selv- lærd og interesserede sig særligt for matematik og astronomi, men han var optaget af mange andre fag: I 1759 havde han udgivet en bog om kometer, og året efter fik han en medalje for at have opfun- det en tærskemaskine! Vigtigst var dog, at han omkring 1760 kom i forbindelse med Jakob Langebek, der lod ham tegne i hvert fald fem kort til "Dansk Historisk Almanak", således også kor- tet over Ribe Stift. Der er imidlertid intet, der tyder på, at Fester selv har foretaget de opmålinger, han på den måde fik bragt frem i lyset. En sammenligning med tidligere kort viser da også, at Fester har benyttet ældre opmålinger: Først og

fremmest Johannes Mejers kort over Danmark fra 1647-1658, som vi ved Jakob Langebek i 1761 lod kopiere fra originalen, der dengang – som nu – fandtes på Det Kongelige Bibliotek. Efter disse kopier har Fester så sammentegnet sine egne kort, der derefter blev stukket i kobber, som var den eneste måde, hvorpå man i 1700-tallet kunne pub- licere kort og billeder².

Mejers kort blev også benyttet som forlæg for kortet over Ribe Stift i 5. bind af Pontoppidans Danske Atlas, der udkom i 1769. Da havde Pon- toppidan været død i 5 år, og hans efterladte kort- skitser blev færdigredigeret af Fester³.

Tilblivelsen af almanakkortene og kortene i

Danske Atlas viser, hvor langt tilbage i tiden man skulle gå for at få dækket et akut behov for en kortlægning af Danmark, og resultatet måtte af mange grunde forekomme utilfredsstillende her midt i 1700-tallet.

I Frankrig var man på dette tidspunkt i færd med at udgive et topografisk kortværk, der byggede på en kortlægning på videnskabeligt grundlag med brug af triangulation og astronomiske opmålinger. Kortet blev udført af Pariserobservatoriets direktør, C. F. Cassini, i årene 1733-1756, og hans berømte "Carte de France" blev udgivet af det franske Videnskabernes Selskab (L'Académie Française) fra 1756-1793 i 183 blade. De vakte berettiget opsigt, og at de også har fundet vej til Danmark – og været den direkte inspiration til det tilsvarende arbejde her – må være hævet over enhver tvivl⁴.

Peter de Koefoeds henvendelse i 1757 var således velkommen, og hans død tre år senere kunne have været en ulykke for Danmarks kortlægning, om ikke præsidenten for Videnskabernes Selskab J. L. Holstein, der tillige var oversekretær i Danske Kancelli og dermed en indflydelsesrig embedsmand, havde ønsket at fortsætte kortlægningsarbejdet. Han lod en af Koefoeds medarbejdere, Thomas Bugge, udarbejde en rapport om kortvæsenets tilstand, der fremlagdes for medlemmerne af Videnskabernes Selskab. De viste stor interesse for at lade arbejdet fortsætte i Selskabets regi, og fem af Selskabets menige medlemmer udfærdigede herefter en betænkning om det fortsatte arbejde, der forelagdes kongen til godkendelse.

Den 26. juni 1761 udstedtes den kongelige resolution, der først og fremmest fastsatte, at Videnskabernes Selskab skulle have direktion med kortlægningen. De fem medlemmer, der havde forfattet betænkningen, skulle udgøre Selskabets "Landmaalingskommission". Det var juristen Bolle W. Luxdorph, geheimeråd Henrik Hielmstjerne, astronomen Peder Horrebøw, matematikeren Christen Hee og Jørgen Nicolai Holm, der var professor i filosofi og matematik. Kommissionen skulle fastlægge rammerne for arbejdet og kom i de følgende år til at fungere som et koordinerende led mellem Selskabet og Thomas Bugge, der blev leder af det praktiske arbejde.

Resolutionen fastlagde også, at opmålingen ikke

Fig. 2. Thomas Bugge ledede Videnskabernes landmåling fra 1761 frem sin død i 1815. Stik af den franske kobberstikker Chrétien efter tegning af Fouquet. (Det Kongelige Biblioteks Billedsamling).

Thomas Bugge leitete die Landmessung der wissenschaftlichen Gesellschaft von 1761 bis zu seinem Tod im Jahre 1815. Stich von dem französischen Kupferstecher Chrétien nach einer Zeichnung von Fouquet.

skulle beskæftige sig med "geometriske" eller "specielle", d.v.s. matrikulære, kortlægninger, men alene foretages som en generel, geografisk landmaaling, "hvorved bliver fastsat, hvormeget Land og Vand haves udi et Rige, hvorledes begge ere beliggende mod hverandre til almindelig Brug og Nyttte, og som viiser alle Kiøbsteders, Kirkers, Slotters, publique Bygningers, Fabriquers og Herregaardes indbyrdes Situation og Distancer, Søernes Tall og Størrelse, tilligemed Odder og Bugter, Skovenes ohngefærlige Omkreds og Størrelse, Landevøyenes saavel som Aaers og Bekkers Gang med deres betydelige Bugter, men i sær Landets Strandbredder og Søekyster med derhos liggende Skiær og Klipper...".

Den kongelige resolution bestemte desuden, at der skulle ansættes to geografiske landmålere, der hver skulle instrueres i mindst ét år, før arbejdet blev påbegyndt, og Christen Hee blev beordret til at forelæse over teoretisk og praktisk geometri,

geografi og hydrografi for de nyansatte folk. For at de kommende opmålere kunne få lejlighed til at øve sig i astronomiske opmålinger, lovede resolutionen endvidere, at Københavns Observatorium på Rundetårn ville blive sat i stand.

Under opmålingerne ude i landet skulle landmålerne hver have et par studenter med sig. De skulle oplæres undervejs, så de kunne træde til, hvis en af landmålerne ”døde, eller kom fra Arbejdet”, som det lidt direkte blev udtrykt⁵.

Som den ene af de to landmålere ansattes ikke overraskende Thomas Bugge. Han var oprindeligt teologisk kandidat, men blev efterhånden leder af hele opmålingsvirksomheden. I 1775 blev han selv medlem af Videnskabernes Selskab og to år senere professor i astronomi.

Den anden landmåler var officereren Peder Wilster, der dog allerede året efter overgik til andet arbejde. Han afløstes af flere nyansatte landmålere, for efterhånden havde kortlægningen grebet om sig, og man kunne ikke nøjes med blot to.

Vinteren 1761/62 benyttedes til at forberede det kommende arbejde, først og fremmest til at instruere de to landmålere og deres fire assistenter. Desuden eftersøgte man ældre kortmateriale i kollegier og arkiver, suppleret med hvad der fandtes i større privatsamlinger. Meningen var, at disse kort skulle danne ryggraden i den ny opmåling, men det var materialet givetvis alt for spredt til. I 1761 ansattes en instrumentmager, Johan Ahl, der kom fra Sverige, og som i nogle år havde arbejdet for det svenske Vetenskapsakademien.

Følgende sommer begyndte de to landmålere prøvearbejdet i Københavns omegn. Det faldt heldigt ud, og i maj 1763, altså to år efter den kongelige resolution, tog man fat på selve opmålingerne, der begyndte på Sjælland.

I løbet af 1762 havde man fundet det formålstjenligt at lade den topografiske opmåling understøtte af en opmåling, der hvilede på trigonometriske og astronomiske opmålinger, hvorved man tydeligt lod sig inspirere af det franske forbillede.

Sjælland var færdigopmålt i 1771, herefter fortsattes med Lolland-Falster og Fyn, hvor arbejdet var afsluttet i 1777, og så tog man fat på opmålingen af den jyske halvø, der opmåltes i årene 1777-1806.

Man ved meget lidt om det praktiske arbejde for landmålerne og deres medhjælpere, da de fleste arkivalier fra opmålingerne er gået tabt i tidens løb. Til gengæld er alle konceptkortene fra den topografiske opmåling bevaret, og på grundlag af en bog, som Thomas Bugge i 1779 udgav om de trigonometriske opmålinger af Sjælland, kan arbejdsmetoderne følges på ganske tæt hold⁶.

Den *trigonometriske opmåling* var skelettet i opmålingen: Det bandt landets enkelte dele sammen og var samtidigt udgangspunktet for den topografiske opmåling. Princippet for trigonometri kendes helt tilbage til antikken men ”genopdagedes” i renæssancen, hvor blandt andre Tyge Brahe benyttede sig af metoden, da han i årene omkring 1580 opmålte Øresund.

Man kunne imidlertid kun foretage ganske begrænsede trigonometriske opmålinger, og først i løbet af 16- og 1700-tallet forbedredes instrumenterne, så man kunne foretage opmålinger af større områder. Cassinis kortlægning af Frankrig var den første, der dækkede et helt land.

Den trigonometriske metode går i al sin enkelthed ud på at udnytte det simple geometriske faktum, at man kan beregne længden af to sider i en trekant, hvis man kender længden af den ene side af trekanten, den såkaldte ”basislinie”, og vinklerne fra denne linies to endepunkter til det punkt, hvor de to sider med den ubekendte længde skærer hinanden (”toppunktet”). De to sider, hvis længde således blev beregnet matematisk, blev så udgangspunktet for nye vinkelmålinger, og trekantnettet kunne principielt fortsættes i det uendelige. I praksis foretog man dog en række supplerende opmålinger af trekantlinierne for at undgå fejl.

Den første basislinie i Videnskabernes Selskabs opmåling blev lagt i 1764 mellem Tinghøj ved Gladsaxe og Brøndbyhøj ved Brøndbyøster i Københavns Amt. Den opmåltes omhyggeligt med stænger, og fra de to endepunkter pejledes ind mod Rundetårns Observatorium, der således blev toppunkt for den første trekant. Tårnets geografiske længde og bredde blev samtidigt beregnet med astronomiske observationer, og det videre trigonometriske arbejde tog sit udgangspunkt i en længdegrad med tårnet som udgangspunkt.

Den trigonometriske opmåling af Jylland blev

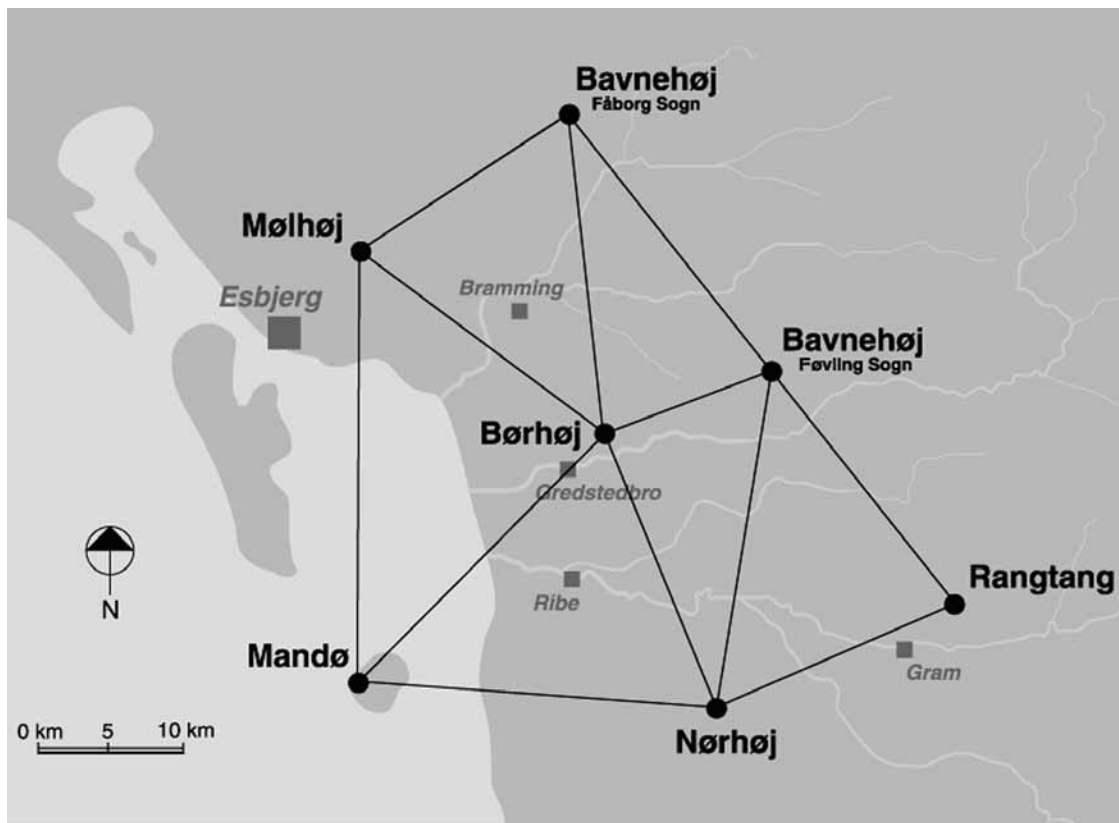

Fig. 3. Rekonstruktion af Videnskaberens Selskabs trigonometriske net i Sydvestjylland. Udarbejdet til "By, marsk og geest" af Lars Hammer, 2001.

Rekonstruktion von dem trigonometrischen Netz der wissenschaftlichen Gesellschaft in dem südwestlichen Jütland. Die Rekonstruktion ist von Lars Hammer für "By, marsk og geest" ausgearbeitet.

foretaget i årene 1777-1796 af Caspar Wessel, der var elev af Thomas Bugge. Han var en tre år yngre bror til digteren Johan Herman Wessel, som uddødeliggjorde ham i et lille impromptu: "Han tegner Landkort og læser Loven, Han er saa flittig som jeg er doven". Om Johan Herman var doven skal være usagt, men Caspar Wessel var faktisk en flittig og dygtig landmåler, der blev påskønnet efter fortjeneste for sin virksomhed. Han var tilknyttet Selskabet fra 1766 til 1805 og arbejdede frem til sin død i 1818 desuden med en række kopieringsopgaver.

I 1791 opholdt Caspar Wessel sig fra slutningen af juni til midten af september i den sydligste del af Vestjylland for at foretage den grundlæggende triangulation mellem Skjern og Ribe: Han fastlagde koordinaterne for i alt 10 nye punkter. Da

han tog afsæt i 4 punkter nordligst i området, som han havde benyttet ved sine opmålinger året forinden, og 3 punkter, han havde benyttet i 1781, da han arbejdede i det sydøstlige Jylland, bestod det overordnede trekantnet i 1791 af i alt 17 punkter⁷. Fra hvert punkt pejledes typisk til 4-6 andre punkter. I området omkring Ribe, der blev opmålt fra slutningen af juli til midten af september, benyttedes følgende trigonometriske punkter:

1. Grønbjerg [nuværende: Bavnehøj]: Fåborg Sogn, observationer 30.7. - 31.7.
2. Bavnehøj [nuværende: Bavnehøj]: Føvling Sogn, observationer 13.8. - 15.8
3. Rangtang: Gram Sogn, observationer 19.8.
4. Nørhøj: Spandet Sogn, observationer 22.8. - 25.8.

5. "Høyeste Sandbjerg" på Mandø: Mandø Sogn, observationer 29.8. - 30.8.
6. Gredsted Bavnehøj [nuværende: Bøjhøj]: Jernved Sogn, observationer 5.9. - 8.9.
7. Møllehøj [nuværende: Mølhøj]: Skast Sogn, observationer 12.9. - 14.9.⁸

Fra disse punkter blev der i alt foretaget 27 pejlinger til andre hovedpunkter. Desuden blev der foretaget pejlinger mod samtlige kirker og et udvalg af andre markante bygninger i terrænet, men disse indgik ikke i det overordnede trigonometriske net.

Der kunne være tale om endog mange supplerende pejlinger: Fra det for Ribeområdet centralt placerede Bøjhøj, datidens Gredsted Bavnehøj, pejledes ikke blot til de fem omgivende trigonometriske punkter, men også mod ikke mindre end 40 enkeltpunkter i landskabet⁹. Fra Bavnehøj i Fåborg Sogn pejledes mod "Åstrup Signal", der var opsat ca. 15 alen fra "Hr. Søborgs Observatorium". Det var et lille amatørobservatorium, bygget af den stedlige sognepræst Jørgen Søborg. Han havde efter en elendig teologisk examen i 1782 i nogle år været observator på Rundetårn, og i årene 1776-82 havde han årligt udgivet et hæfte med astronomisk indhold. Observatoriet i Åstrup viser, at han ikke havde opgivet astronomien, da han i 1786 var blevet sognepræst i Åstrup-Vester Starup pastorat¹⁰.

De to sydligste punkter i Wessels triangulation i 1791 blev året efter brugt som afsæt for den videre opmåling sydpå langs den jyske vestkyst. Fra Nørhøj og Mandø pejledes videre mod Gassehøj i Skærbæk Sogn og fra Mandø tillige til Høstbjerg på Rønmø¹¹.

Fra det trigonometriske punkt foretoges, foruden vinkelmålinger, solhøjdebestemmelser og højdeobservationer med barometer, ligesom punktets længdegrad og breddegrad blev beregnet. Det præciserede punktets beliggenhed. For alle trigonometriske hovedpunkter blev tidspunkt og temperatur nøje angivet.

De trigonometriske punkter, "stationerne", markeredes med stager påhæftet halmtotter, der skulle være synlige på lang afstand, og af hensyn til fremtidige opmålinger markeredes stedet i terrænet med en stendynge, eller ved at stagen blev

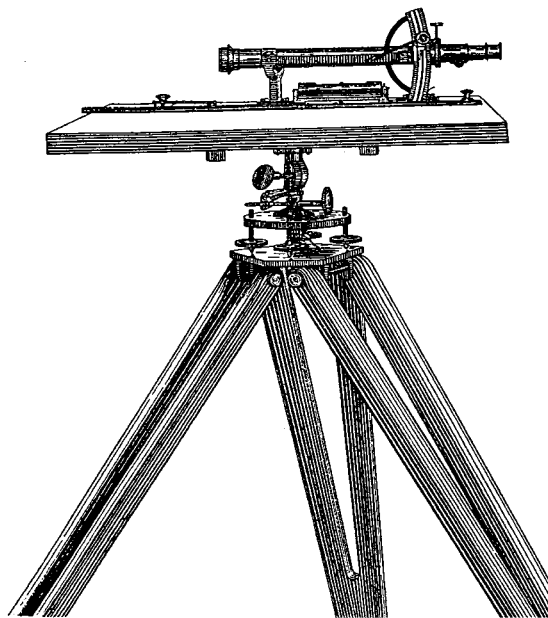

Fig. 4. Målebord benyttet ved Generalstabens opmålinger i 1800-tallet. Det målebord, Videnskabernes Selskabs landmålere benyttede, var af en lignende konstruktion. Efter E. Prytz: Vort Lands Opmaaling, 1914.

Messtisch, bei den Aufmessungen des Generalstabes im 19. Jahrhundert benutzt. Der Messtisch, den die Landmesser der wissenschaftlichen Gesellschaft benutzen, war von einer ähnlichen Konstruktion.

afsavet ved jordoverfladen, så den let kunne findes igen. At det ikke altid var lige let, måtte Wessel konstatere, da han her i 1791 besøgte Rangtang ti år efter, at højen havde været benyttet til trekantmålingen i det sydøstligste jylland. Han kunne ikke finde det tidligere punkt, idet mærket siden var blevet taget op. Til gengæld afmærkede han nu sit nye punkt med en pæl, som rakte $\frac{1}{2}$ kvarter ($7\frac{1}{2}$ cm) over jorden og som hvilede på et kors indskåret "i den grønne plet jord, hvor teltet stod" – som han udtrykte det i sin journal. Til gengæld fandt han de gamle signaler på Grønbjerg og Bavnehøj i Føvling¹².

På Mandø var forholdene som venteligt helt specielle: Her beskrev Wessel beliggenheden af sin opmålingsstation i forhold til "signalet", altså det officielle punkt, på følgende omstændige måde: "Vinklerne observerte fra høyeste Sandbjerg paa Mandöe i 2,3 alens sydlig Afstand fra Signalen, i 161,62 Alens nordlige Afstand fra nærmeste hiörne af vestre Gavel paa nærmeste

Gaard tilhørende Peder Hansen og i ret linie med Spiret af Ballum Kirke Taarn og den östre Kant af den vestligste Skorsten paa Gunde Hansens Gaard i Mandöe Bye"¹³. Forhåbentligt var hans pæl i jorden bestandig. På de trykte kort blev hovedpunkterne i nettet markeret ved en særlig signatur (+).

Ved den trigonometriske opmåling fastlagdes den relative og absolutte placering af de 11 stationer, men det var kun begyndelsen til selve kortlægningen. Som ved den trigonometriske kortlægning foretoges den *topografiske opmåling* efter de mest moderne principper, som 1700-tallet kunne opvise. Som hovedarbejdsredskab benyttedes et målebord, et instrument med en bevægelig metalplade anbragt på tre støtteben. Man fastspændte et stykke papir på pladen, som var forsynet med en sigtelineal, hvormed man indtegnede retningen for de punkter i landskabet, man ønskede at medtage.

Forholdet mellem afstandene i virkeligheden og på kortene blev fastsat til 1:20.000. Det svarede til, at man afsatte 1/20 alen på papiret i forhold til 1000 alen i virkeligheden – eller til måleenheden "1 decimaltomme". Da målepladen var 10 decimaltommer bred (ca. 31 cm) og 15 decimaltommer lang (ca. 47 cm) blev det område, der kunne opmåles på et gennemtegnet målebordsblad, 10 x 15 decimaltommer x 20.000, eller ca. 6,3 km x 9,4 km, svarende til ca. 60 km².

Foruden målebordet havde landmåleren rådighed over vaterpas, nivellerinstrumenter, kompas samt målekæder på 50 fods længde og afstikningsstokke af 7 fods højde. Til sikker opbevaring af kortene havde de futteraler af blik¹⁴.

Målingerne blev foretaget systematisk efter de parallelle liniers metode: Midt gennem målebordsbladet afsattes en nord-sydgående linie, der delte bladet i en østlig og en vestlig del, hver på en bredde af 5 decimaltommer, svarende til en afstand på 5000 alen (3,51 km) i virkeligheden.

I landskabet afsattes en tilsvarende linie med stokke, og herefter arbejdede man sig gennem målebordsbladet med pejlinger mod øst og vest så langt papiret rakte. De parallelle linier lå med to gange et halvt målebords afstand x 20.000, eller med en indbyrdes afstand på 10.000 alen (6,3 km).

Når man ikke kunne komme videre ad den engang afstukne hovedlinie, målte man manuelt

10.000 alen vinkelret på linien og fandt på den måde en ny hovedlinie, som man så arbejdede sig igennem. Samtidigt foretog man løbende manuelle kontrolopmålinger mellem hovedlinierne for ikke at måle skævt, ligesom længden af kæder og højden på målestængerne løbende kontrolleredes.

I landmålerens instrux var det bestemt, at de skulle sigte efter alle kirker, herregårde, landsbyer og andre markante punkter i landskabet. Disse punkter blev derpå genstand for en triangulation af 2. orden, der med udgangspunkt i den overordnede beregning fortsatte trekantmålingen lokalt. Herefter indtegnedes veje, søer, skove o.s.v. efter supplerende opmålinger med kæder og stokke eller efter øjemål. Til brug for dette arbejde havde landmåleren 1-2 assistenter til rådighed, og han kunne til enhver tid rekvirere hjælp fra den lokale befolkning, om det blev nødvendigt.

Der blev ikke foretaget generelle højdeberegninger, og terrænbeskrivelsen er derfor – rent bogstaveligt – ganske overfladisk, selvom særligt markante højdedrag blev angivet med en bakkesignatur i form af streger parallelt med stigningen (i modsætning til senere tiders højdekurver, der ligger vinkelret på stigningerne).

På et tidligt tidspunkt i Videnskabernes Selskabs opmålingsvirksomhed besluttede man at udgive i alt 12 kort over den del af Danmark, der ligger vest for Store Bælt (inkl. Slesvig). Samtidigt fastlagde Thomas Bugge grænserne for hvert enkelt kortblad, der – som kortene over den Sjællandske Øgruppe – blev lagt efter kortbladets udstrækning ("rammekort") og ikke efter f. ex. administrative grænser, som Fester havde benyttet sig af til sine "ø-kort" til "Dansk Historisk Almanak". Heller ikke detaljopmålingen fulgte naturlige eller administrative grænser. Det betyder, at det i dag er vanskeligt at få et overblik over, hvornår enkelte dele af et moderne administrativt område er blevet opmålt.

Landmåleren sammmentegnede hvert år efter opmålingssæsonen sine mange målebordsblade til konceptkort i måleforholdet 1:20.000, der derefter indleveredes til Videnskabernes Selskab som dokumentation for hans arbejde i løbet af sommeren. Disse er i modsætning til målebordsbladene bevaret, og 244 meget store kortblade vidner i dag om landmålerens store arbejdsindsats.

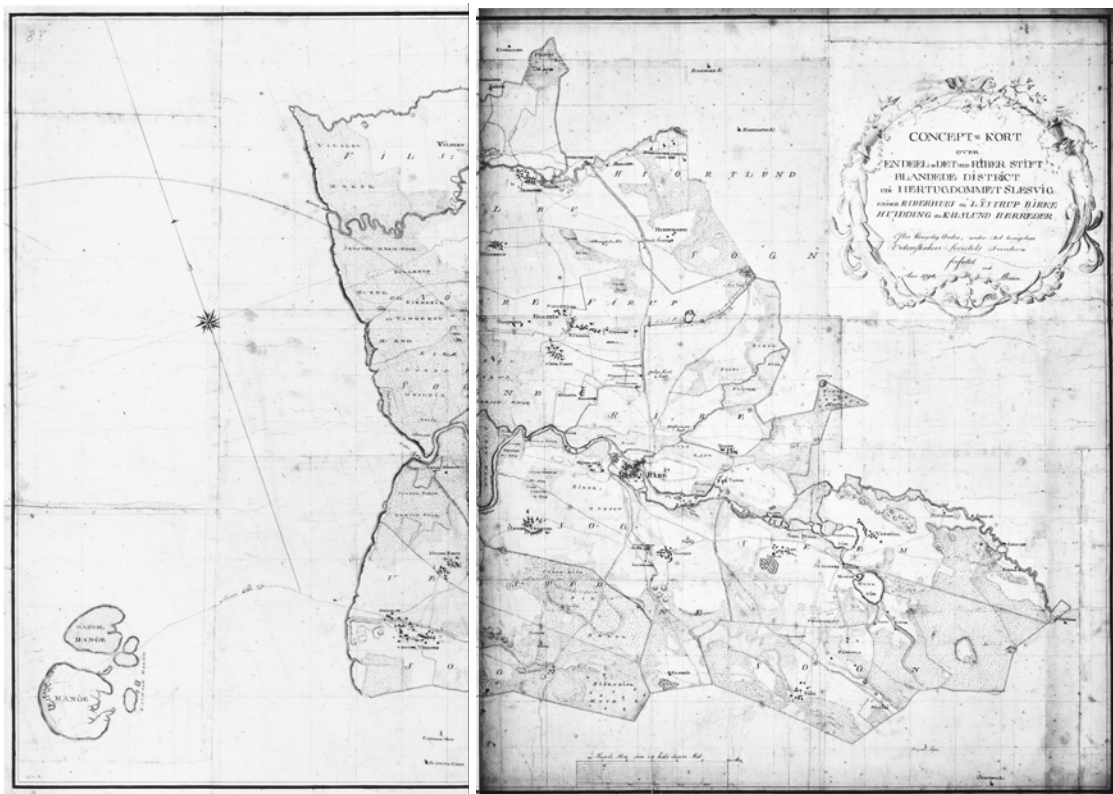

Fig. 5. Konzeptkort fra Videnskabernes Selskabs opmålinger i det sydvestlige Jylland, tegnet i 1794 af Søren Bruun (Kort- og Matrikelstyrelsen ©).

Konzeptkarte von den Aufmessungen der wissenschaftlichen Gesellschaft in dem südwestlichen Jütland, Masstab Søren Bruun zu 1794.

Den topografiske opmåling af Ribeområdet blev påbegyndt i 1793 og fortsattes nordpå frem til 1802, da en sidste bid af Darum og Hunderup Sogne blev kortlagt¹⁵. Vi kender intet til det praktiske opmålingsarbejde, som det forløb i Ribeområdet, og i det hele taget er denne side af opmålingsvirksomheden ganske dårligt belyst. Landmålerne havde dog vidtgående privilegier på kørsel og adgang til private jorder, uanset om der var afgrøder eller lignende på marken, og de har sikkert ikke altid været lige velkomne, hvor de dukkede frem.

Ribeområdet omfattes af otte konceptkort og er opmålt af tre landmålere: De fire af kortene er tegnet af landmåler Søren Bruun og repræsenterer hans indsats i sommermånederne i 1793 og det følgende år samt 1797 og 1798, to er tegnet af Bruuns noget yngre kollega Christen Heiberg, der foretog opmålinger i 1794-95, og de to sidste blev

teget af Caspar Wessel, der nu – efter at de trigonometriske opmålinger var afsluttet – fungerede som topografisk landmåler. Han arbejdede i området i 1800 og igen i 1802.

Søren Bruun var en af Videnskabernes Selskabs flittigste kortlæggere og den, der var længst i Selskabets tjeneste, idet han blev ansat som assistent i 1768 og først fratrådte i 1820. Han var – som de øvrige landmålere – dårligt aflønnet, hvilket han besværede sig over med jævne mellemrum, ligesom han klagede over at få sit helbred ødelagt under de åbenbart strabadserende opmålingsrejser. Da han i 1785 ansøgte Selskabet om at få anbefalinger til et andet arbejde, fremhævede Thomas Bugge ham som en af de ”dueligste og flittigste landmålere, der fremlagde store og nøjagtige samt veltegnede kort, og som da havde opmålt 10 procent af landet”. Bruun fik anbefalingen, men ikke den søgte stilling, og blev som om-

talt i selskabet. Han vandt i 1796 en konkurrence om udformning af tabeller over rumindholdet af fustager, der blev benyttet i handelen. Det brugte han som afsæt for endnu et forsøg på at få et andet og mere givtigt hverv, men igen uden resultat. I 1808 forsøgte han at blive fritaget for opmålingsarbejdet i marken og i stedet sat til den mere skånsomme kopiering og rentegning af kort, men resultatet var blot en tildeling af Selskabets sølvmedalje. Ved siden af sine opmålinger foretog Søren Bruun beregninger af Danmarks fysiske overfladeforhold med Videnskabernes Selskabs kort som udgangspunkt. En række protokoller i Videnskabernes Selskabs Arkiv med endeløse beregninger af omfanget af heder, skove, søer o.s.v. vidner om hans flid på dette område. Fra 1809 blev han benyttet til trigonometriske arbejder i Holsten. Efter stærk kritik fra astronomen H. C. Schumacher, der opfattede Bugges og Bruuns trigonometri som forældet og unøjagtig, blev han afskediget med pension i 1820. Han døde i 1830.

Christen Heiberg blev tilknyttet landmålingen i 1777 som assistent. Fem år senere blev han selv landmåler, men afgik på grund af sygdom i 1803. Han døde i 1815.

Efter at alle de kort, der skulle være på ét trykt kortblad, var blevet afleveret, udarbejdedes en rentegning på grundlag af konceptkortene, således at kobberstikkeren fik et passende forlæg for sit arbejde. I denne fase formindskedes måleforholdet fra konceptkortenes 1:20.000 til de trykte korts 1:120.000. De blev forsynet med målestok, gradnet, tegnforklaring og titelkartouche. Ved formindskelsen gled en række topografiske oplysninger ud, ligesom der undertiden kan spores mindre forskelle i det topografiske billede mellem konceptkort og det færdige, trykte kort, dog oftest af mindre betydning.

Ribeområdet hører til et kortblad, der strækker sig fra Børsmose Strand nordvest for Oxbøl og Bindeballe sydvest for Vejle i nord til nordspidsen af Rømø og Vedsted vest for Haderslev i syd. Kortbladet omfatter dermed 5.656 km², hvoraf dog halvdelen er Vesterhavet, der som andre vandarealer ikke opmålte.

Det topografiske indhold for hele kortbladet var først endeligt i hus, da landmåler Ellung i midten af juli 1805 – stærkt forsinket – afleverede sit sid-

ste konceptkort. Da var rentegningen så godt som færdig, idet Thomas Bugge og C. F. Wilster allerede i 1804 havde udført størsteparten af det, og blot ventede på den sidste bid ved Hjerting. Omkring den 10. august 1805 var rentegningen helt færdig og klar til at blive afleveret til kobberstikkeren¹⁶.

Ved dette kort valgte Videnskabernes Selskab en anden kobberstikker end Th. Angelo, der havde arbejdet for Selskabet siden 1781. Han havde været meget efterladende med sit arbejde og tilmed udført et ikke helt tilfredsstillende arbejde, og i april 1804 fik Thomas Bugge tilladelse til at undersøge, om kobberstikkeren Jeppe Jørgen Sonne var villig til at arbejde for Selskabet. Sonne svarede bekræftende den 31. maj og vedlagde en ønsket prøve på sin kunst. På sit efterfølgende møde vedtog Selskabet at lade Sonne gravere kortbladet og gav samtidigt Thomas Bugge tilladelse til at forhandle med ham om en kontrakt. Den blev indgået den 31. december 1804 og godkendt af Selskabet på dets møde den 5. januar¹⁷.

Sonne var gravør ved Den Kongelige Speciebank i København og boede og arbejdede overraskende nok i Birkerød, hvor han – muligvis via sin hustru – ejede et hus¹⁸. Jeppe Sonne var i øvrigt far til maleren Jørgen Valentin Sonne, der vel er bedst kendt for sin fremragende billedfrise på Thorvaldsens Museum i København.

Alt forløb endnu planmæssigt, og da Th. Bugge i midten af juni 1805 udsendte en meddelelse om en mindre prisstigning på Selskabets kort, benyttede han lejligheden til offentligt at lægge skylden for, at det nordlige kort over Ribe amt var blevet tre år forsinket, over på Angelo. Til gengæld lovede han, at Selskabet ville drage omsorg for, at de følgende kort, der nu var ”opmålt, reduceret og rentegnet”, ville blive påbegyndt med det første¹⁹. Rentegningen af kortbladet med Ribeområdet blev dog først færdigt omkring den 10. august, og først på dette tidspunkt kunne Sonne påbegynde sit arbejde. Det var 3/4 år senere end efter kontrakten fra 31. december, og den blev derfor ændret fra sin oprindelige dato til august 1805 med ny afleveringsfrist i begyndelsen af juni 1807²⁰. På Selskabets møde den 2. november 1806 kunne Thomas Bugge fremlægge et ”Etstryk”, altså en slags prøvetryk, af kortet, som var ”særdeles vel lykkedes”

Fig. 6. Videnskabernes Selskabs kobberstukne kort over det sydvestlige Jylland, færdigtegnet 1804, udsendt 1811. Det bærer den noget omstændige titel: Kort over en Deel af Koldinghuus og Riberhuus Amter udi Jylland, samt af Haderslevhuus Amt udi Hertugdømmet Schleswig. – Original: 49,1 x 86,4 cm. (Den antikvariske Samling, © Kort- og Matrikelstyrelsen).

Die Kupferkarte der wissenschaftlichen Gesellschaft über das südwestliche Jütland, im Jahre 1804 fertiggezeichnet, im Jahre 1811 veröffentlicht. Sie trägt den ziemlich komplizierten Titel: Karte eines Teiles von den Kreisen Koldinghuus und Riberhuus in Jütland, samt dem Kreis Haderslevhuus im Herzogtum Schleswig. Original: 49,1 x 86,4 Zentimeter.

og som Selskabets medlemmer så med ”megen Fornøielse”²¹.

I et brev fra Sonne, der blev behandlet på samme møde, skrev han, at kortet havde taget mere tid end forventet, og at han havde haft en del uventede udgifter til stikningen, hvorfor han bad Selskabet om 200 rdlr. mere end de 200 rdlr., han ifølge kontrakten skulle have på dette tidspunkt. Det bevilgedes – mod afkortning i de senere udbetalinger²².

Til gengæld blev det videre arbejde nu ramt af alle tænkelige uheld: Sonne blev i en periode i forsommeren 1807 uarbejdsdygtig på grund af en skade med sin højre hånd. Og under englændernes besættelse af Nordsjælland i sensommeren 1807 valgte han at grave tegning og plade ned for at skjule dem for fjenden, og herefter måtte han som leder af kystmilitsen udføre opgaver som strandvagt frem til udgangen af november. Det kan ikke overraske, at han ikke fik arbejdet med sin kobberplade i denne periode og derfor bad om udsættelse

til ultimo 1808. Dette bevilgedes på Selskabets møde den 8. januar 1808²³.

Arbejdet blev yderligere forsinket, da Selskabet overdrog ham at opstikke og delvis revidere kortet over den nordøstlige del af Sjælland og dets generalkort over Sjælland. Sonne skrev senere, at han i en periode havde måttet låne rentegningen til Bugge og Wilster, for at de kunne færdiggøre en sammentegning af kortene over hele Jylland med henblik på et generalkort over halvøen. Ovenikøbet generedes han af en ”øjensvaghed”²⁴.

Først ved et møde den 20. december 1811 kunne Bugge fremvise et færdigt aftryk af ”Sønnes langvarige Carte”, der ”endeligt er blevet færdigt”. Bugge håbede, at Selskabets medlemmer ville være fornøjet med kortet, og han afsluttede sin præsentation med bemærkningen om, at ”det er det smukkeste af alle geographiske Carter”²⁵. Selskabet bevilgede på samme møde Sonne en gratifikation på 200 rdlr. for hans arbejde.

Herefter må det være gået i trykken. Det foregik

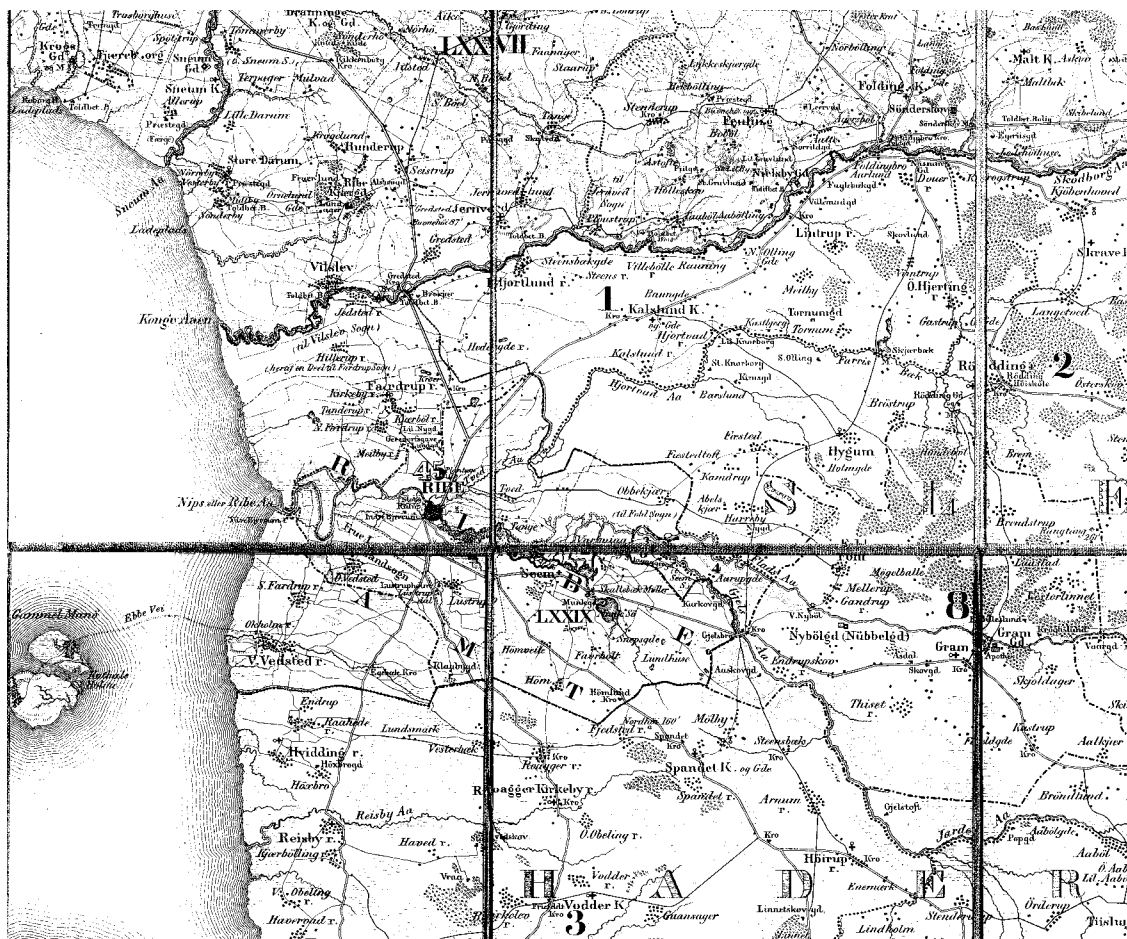

Fig. 7. Udsnit af planche 9 af J. H. Mansas kort over Nørrejylland fra 1848. Foruden at være udsendt i en plan udgave blev kortet publiceret falslet og oplæbet på lærred, hvorved det blev mere anvendeligt under rejser m.v. (Det Kongelige Biblioteks Kortsamling).

Ausschnitt von Tafel 9 von J. H. Mansas Karte über Nordjütland aus dem Jahre 1848. Ausser in einer ebenen Ausgabe publiziert zu werden wurde die Karte auch auf Leinen geklebt, wodurch sie u. a. auf Reisen verwendbarer wurde.

hos hofkobberstikker J. J. Georg Haas, der i 1805 havde lånt en trykpresse af Selskabet med henblik på trykkearbejdet af netop kortene, og her blev kortet trykt i 100 eksemplarer og udsendt²⁶.

Kobberpladerne opbevaredes først hos Haas, men i 1815 blev de som store kortbarheder sat under lås og slå i Søkortarkivet. Med jævne mellemrum blev de imidlertid taget frem og brugt til at trykke nye oplag. Kobberpladerne eksisterer endnu og opbevares – i øvrigt sammen med konceptkortene – i Kort- og Matrikelstyrelsen i København.

I 1806 afsluttede Videnskabernes Selskab udarbejdelsen af detajlkortene over Jylland, og fem år

senere sammementnedes de ni kort til et generalkort over hele halvøen. På grund af Englænderkrigene 1807-1814 og Statsbankerotten i 1813 udkom det først i 1820. Som slutsten på Selskabets kortlægningsvirksomhed udkom i 1842 et generalkort over "Kongeriget Danmark med Hertugdømmet Slesvig", reduceret og sammementnet på grundlag af Selskabets 20 detajlkort af O. N. Olsen, der var tilknyttet Generalstaben.

På dette tidspunkt var kortene allerede blevet genstand for stærk kritik fra faglig side: Astronomen H. C. Schumacher, der tilknyttedes opmålingsarbejdet efter Bugges død i 1815 og selv opererede i Holsten, udsatte sin forgængers astro-

nomiske og geodætiske arbejder for en sønderlemmende kritik, som eftertiden dog ikke har kunnet dele. Værre var det dog, at kortene også i offentligheden snart blev opfattet som mindre anvendelige, fordi deres topografiske oplysninger ikke blev ajourført.

Det gav imidlertid spillerum for entreprenante korttegnere: I 1820'erne udgav topografen Th. Gliemann en landsdækkende serie amtskort, tegnet med udgangspunkt i Videnskabernes Selskabs kort og suppleret med oplysninger fra den netop afsluttede "speciele" eller økonomiske opmåling til den senere matrikel af 1844. Matrikelkortene indeholdt naturligvis også en lang række topografiske oplysninger, der kunne lægges ind på det grundkort, Gliemann havde tegnet efter Videnskabernes Selskabs kort. Gliemanns kort blev publiceret som litografier. Den litografiske teknik var netop kommet til landet og gjorde udgivelsen af billeder og kort betydeligt lettere og billigere. Kort kunne nu få en betydelig større udbredelse end tidligere tiders kobberstukne kort. Gliemanns kort over Ribe Amt udkom i 1827. Det var litograferet af Jacob Henrik Mansa, der i 1840'erne selv udsendte nogle bemærkelsesværdige kort over Danmark, som han fik mulighed for at revidere i marken på talrige statsunderstøttede rejser. Han besøgte vistnok Ribeområdet i 1840²⁷. Hans kort blev uhyre populære og de blev udgivet i talrige nye udgaver og i store oplag. De blev endog brugt af den slesvig-holstenske hær under Treårskrigen, efter sigende til stort irritation for den angiveligt meget nationaltsindede ophavsmand²⁸.

På dette tidspunkt havde Videnskabernes Selskab overdraget alle sine kort, journaler, kobberplader og instrumenter til Generalstabens Topografiske Afdeling: Det skete den 28. februar 1843 og næsten symbolsk for kontinuiteten var det O. N. Olsen, der – som omtalt – havde arbejdet for selskabet, som på Generalstabens vegne kvitterede for modtagelsen.

Generalstaben begyndte herefter strax en ny detaljeret opmåling af Danmark, baseret på et nyt triangelnet og nye topografiske opmålinger i marken. Kortlægningsvirksomheden udskiltes fra Generalstaben i 1928 som Geodætisk Institut og transformeredes i 1989 til den nuværende nationale kortvirksomhed, Kort- og Matrikelstyrelsen.

Overdragelsen i 1843 markerede afslutningen på den første samlede opmåling af Danmark, der byggede på videnskabelige principper, og som sammenfattede det bedste datidens astronomer, landmålere, korttegnere og kobberstikkere m.v. kunne præstere. Kortlægningen er på alle måder et hovedværk i det danske korts historie, og samtidigt er kortene en af de bedste kilder til beskrivelsen af det danske landskab før udskiftning, dræning, vej- og baneanlæg – kort sagt: Hele det moderne samfund – ændrede det til ukendelighed²⁹.

BILAG

Konceptkort over Ribeområdet (signaturen i parentes henviser til Kort- og Matrikelstyrelsen kode for kortet).

1793:

CONCEPT=KORT / OVER / EN PART AF DET MED RIBER=/HUUS AMT BLANDEDE DISTRICT / UDI HERTUGDOMT SLESVIG / INDBEFATTENDE / 7 SOGNE 40 BYER 418 BOELSTEDER / 96 KAAD OG 224 HUUSE / forfattet ved S. Bruun Aar 1793 (8D).

1794:

CONCEPT-KORT / OVER / EN DEEL AF DET MED RIBER STIFT / BLANDEDE DISTRICT UDI HERTUGDOMMET SLESVIG / UNDER RIBERHUUS OG LYSTRUP BIRKE / HVIDDING OG KALSLUND HERREDER / Efter kongelig Ordre, under Det kongelige / Videnskabers Societets Direction / forfattet / Aar 1794 ved S. Bruun (8v).

KORT / OVER / EN DEEL AF / HØYRUP= SPANDET= HYGOM= / FOHL= RØDDING= OG GRAM= /SOGNE / I / RIBERHUUS OG HADERSLEV=/HUUS AMTER / UNDER DET KONGELIGE VIIDENSKABERNES SOCIETETS/DIRECTION / FORFATTET AF / C. HEIBERG / AAR 1794 (8C).

1795:

KORT / OVER / HYGOM= HIERTING= / RØDDING OG ØSTER / LINNET SOGNE / UDI / HADERSLEV AMT / UNDER DET KON-

GELIGE VIIDENSKABERENS / SELSKABS
DIRECTION / FORFATTET AF / C. Heiberg /
AAR 1795 (8y).

1797:

KORT / OVER / EN PART AF / SKADS OG
GIÖRDING / HERRERED: / UDI / RIBER STIFT /
FORFATTET AF S: BRUUN / AAR 1797 (8u).

1798:

CONCEPT=CARTE / OVER / SEX SOGNE AF
DET MED RIBERHUUS AMT / BLANDEDE
DISTRICT / UDI HERTOGBOMMET SLESVIG
/ FORFATTET / AAR 1798 VED S: BRUUN
(8x).

1800:

Kort over en Deel af Ribe Amt efter Det Kongl.
Videnskabernes Selskabs Ordre forfattet / af C.
Wessel, 1800 (8o).

1802:

Kort over en Deel af Skads og Görding Herreder
efter Det Konglg. Videnskabernes Selskabs Ordre
/ forfattet Aar 1802 / af / C. Wessel (8g).

Noter

1. For artiklen som helhed henvises til Lomholt 1961.
2. Nørlund 1942 s. 58.
3. Erik Pontoppidan: Danske Atlas. Tomus 5, 2. bind. 1769. [Reproudgave 1970], ved s. 599.
4. M. Pelletier 1990. Cassinis kort findes i et ukomplet sæt i Kortsamlingen på Det Kongelige Bibliotek under signaturen: Atlas. Storfol. 43.
5. Den kongelige resolution er gengivet hos Lomholt 1961 s. 15-19.
6. Bugge 1779.
7. Berthelsen 1962 s. 140-145.
8. Kort- og Matrikelstyrelsen. Videnskabernes Selskabs Maalinger 1787-1796 s. 12-18 og 22-27.
9. Som note 8, s. 13.
10. Ehrencron-Müller 1930 s. 139-140. Besynderligt nok har hverken Berthelsen 1962 eller Lomholt 1961 identificeret Søeborg.
11. Berthelsen 1962 s. 146-147.

12. Kort- og Matrikelstyrelsen. Beregningsgrundlaget for Videnskabernes Selskabs Kort 1779-1791, Afsnit 1791.
13. Kort- og Matrikelstyrelsen. Videnskabernes Selskabs Maalinger 1787-1796 s. 20.
14. Inventar over Bruuns og Heibergs instrumenter ultimo 1794, i: Videnskabernes Selskab. Specialarkiv. Den geografiske landmåling 1794-1819, læg 1794.
15. Opmålingsårene fremgår af de bevarede konceptkort, se Bilag.
16. Videnskabernes Selskabs Regnskabsarkiv. Regnskab 1804, bilag 4. Udbetalingen blev foretaget efter Selskabets beslutning 20.4. 1804, men dateret 26.2. samme år. Det er dog tydeligvis en fejldatering.
17. Videnskabernes Selskabs Arkiv. Protokol 1796-1805 s. 125; s. 132 og 1805-1812 s. 143.
18. For denne henvisning takkes fhv. kontorchef cand. jur. Ida Dybdal, København.
19. Som note 14, læg 1805.
20. Videnskabernes Selskabs Arkiv. Protokol 1805-1812 s. 17 nr. 276.
21. Som note 20, s. 91 nr. 405.
22. Som note 20, s. 91 nr. 406, jf. Regnskabsarkivet. Regnskab for landmålingen 1806, bilag 11.
23. Som note 20, s. 159 nr. 529.
24. Som note 20, s. 161 nr. 532; s. 171 nr. 565; s. 217 nr 268 og s. 324 nr. 914.
25. Som note 20, s. 324 nr. 914.
26. I rækken af Videnskabernes Selskabs regnskaber mangler uheldigvis netop 1812.
27. Rigsarkivet. Finansarkiver. Danske Assignationskontor. Journalsag 1841 [!], nr. 1951. Det nævnes ikke specifikt i ansøgningen, at Mansa ønskede at besøge Ribe Stift i 1840, men da han de følgende år besøgte de øvrige nørrejske stifter, taler sandsynligheden for, at han var her i 1840.
28. Dahl 1986.
29. For gennemlæsning af manuskriptet takkes fhv. kontorchef Ida Dybdal, København.

Litteratur

Berthelsen, A. C.: *Videnskabernes Selskabs trigonometriske operationer i Danmark samt Slesvig og Holsten fra 1763-1806*. København

1962 (stencileret kompendium i Kort- og Matrikelstyrelsen).

Bugge, Thomas: *Beskrivelse over den Opmaalings Maade, som er brugt ved de danske geographiske Karter*. København 1779.

Dahl, Bjørn Westerbeeck: Samlet, tegnet og lithographeret af J. H. Mansa. *Krigshistorisk tidsskrift* 1986. Årg. 22, nr. 3, s. 80-87.

Ehrencron-Müller, H.: *Forfatterlexikon omfattende Danmark, Norge og Island indtil 1814*. Bind 8. 1930.

Lomholt, Asger: *Landmaaling og fremstilling af kort under bestyrelse af Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1761-1843 (Det Kongelige Danske Videnskabernes Selskab 1742-1942, 4)*. København 1961.

Nørlund, N. E.: *Danmarks Kortlægning. En historisk Fremstilling. 1. bind. Tiden til Afslutningen af Videnskaberens Selskabs Opmaaling*. København 1942.

Pelletier, M.: *La carte de Cassini*. Paris 1990.

Zusammenfassung

Als Hintergrund des Umschlags dieses Jahrbuches liegt ein Ausschnitt der Karte, die von der Königlichen Wissenschaftlichen Gesellschaft zu Kopenhagen in 1812 publiziert wurde. Die Gesellschaft bekam in 1761 den Auftrag, Dänemark nach den französischen Karten Cassinis aufzunehmen, und wie das Vorbild sollten die Karten auf trigonometrischen und astronomischen Observationen ruhen. Leiter der praktischen Arbeit wurde der Astronom Thomas Bugge, später selbst Mitglied der Königlichen Wissenschaftlichen Gesellschaft.

Die Gegend um Ripen wurde in das trigonometrische Netz eingezogen, als der Aufmesser Caspar Wessel hier 10 neue Punkte in 1791 festlegte. Die Detailaufmessungen wurden von gerade Linien, die durch die Landschaft mit einem Abstand von von 10.000 Ellen (6,3 Km) durchgemessen wurden und unter Brauch von Messtisch ausgeführt. Die topographischen Aufmessungen um Ripen begannen in 1793 und wurden nach 9 Jahren in 1802 fertig.

Das Resultat dieser Aufmessungen ist als Konzeptkarten, die heute noch existieren, in 1:20.000 umgezeichnet. Diese waren doch zu

gross um als Vorlage eines Kupferstiches zu werden, und die vielen Konzeptkarten – für die Gegend rund Ripen 8 grosse Karten – wurden zu dem Massstab 1:120.000 verjüngert. Diese sogenannte "Reinzeichnungen" wurden als Vorlage des Kupferstiches gebraucht.

Die Karte von Südwest-Jütland wurde von der Kupferstecher Jeppe Jørgen Sonne in den Jahren 1805-1811 gestochen. Sonne hatte grosse Schwierigkeiten, seinen Vertrag zu erfüllen: Während der englischen Besetzung Seelands 1807 hatte er seine Karten und Kupferplatten vergraben müssen, um diese Kostbarkeiten nicht von den Engländern mit Beschlag belegen wurden. Später musste Sonne Pflichten als Leiter der Standwacht in Nordseeland ausfüllen. Um die Jahreswende 1811/1812 war die Karte endlich fertig, und sie wurde danach publiziert. Die Karte Sonnes wurde als die schönste der insgesamt 20 Karten der Wissenschaftlichen Gesellschaft berühmt.

Die Karten der Gesellschaft wurden um 1820 stark kritisiert, u. a. von H. C. Schumacher, der für die Gesellschaft trigonometrische Aufmessung in Holstein unternahm. Auch die topographische Auskünfte der Karten wurden von der Entwicklung der frühen Jahren des 19. Jahrhunderts überholt. Die Karten wurden nicht nachgeprüft oder revidiert, und mit Unterstützung der aktuellen Katasteraufmessungen publizierte der Topograph Theodor Gliemann neue Karten in den 1820'er Jahren. Die Karten Gliemanns wurden um 1840 von Jacob Henrik Mansa noch einmal revidiert. Die Aufmessungsarbeit der Wissenschaftlichen Gesellschaft stand in dieser Periode still: Die Karten wurden noch zu einer schöner Generalkarte von Dänemark in 1842 zusammengestellt. Das folgende Jahr aber wurden Karten, Konzepten, Arkivalien und Aufmessungsgerät dem Dänischen Generalstabe übergetragen. Die Abteilung der Aufmessungswirksamkeit des Generalstabes lebt in dem heutigen staatlichen Aufmessungsamt, Kort- og Matrikelstyrelsen, noch weiter.

Bjørn Westerbeeck Dahl
Willemoesgade 61 4.th
2100 København Ø